

EVA CUKIER

RUSLAND

**Land in oorlog met zichzelf
en met de wereld**

2024 Prometheus Amsterdam

Woord vooraf

In de lente van 2005 stond ik op een steiger op het strand van het Hazeneiland, een klein eiland in het centrum van Sint-Petersburg. Het water van de Neva glinsterde in de zon en vanaf mijn verhoging had ik een schitterend uitzicht op het mintgroene Winterpaleis aan de overkant van de brede rivier. Achter mij stonden stevig de dikke muren van de Petrus-en-Paulusvesting: de begraafplaats van de Romanov-dynastie, die driehonderd jaar lang heerste over het Russische rijk. Tsaar Peter de Grote had in 1703 de eerste steen gelegd van het fort. Hoog boven de muren blonk de gouden spits van de kathedraal, binnen schuifelden dagelijks honderden toeristen langs de graven.

Voor mijn studie slavistiek liep ik dat voorjaar stage bij een Duits-Russische organisatie, die zich middels allerlei projecten inzette voor het verstevigen van de banden tussen Europa en Rusland. Het was een hoopvolle tijd, waarin alles mogelijk leek. Er werden uitwisselingen en politieke bijeenkomsten georganiseerd, themadiscussies en filmavonden gehouden, de organisatie steunde een daklozenopvang en een circus voor kansarme Russische kinderen. Voor mijn stage werd ik gevraagd een cultureel festival te organiseren, waar kunstenaars uit Europa en Rusland samen zouden komen. Het festival zou plaatsvinden op het Hazeneiland.

Om toestemming te krijgen voor een festival op die historische en voor sommigen bijna heilige plek, had de jonge Duitse directeur van onze organisatie flink met het Petersburgse ge-

meentebestuur moeten onderhandelen. De gemeente zat niet te wachten op een groep vrijgevochten, westerse creatievelingen, maar kon er uiteindelijk toch van worden overtuigd dat een internationaal cultuurfestival goed zou zijn voor de pr van de stad. Sint-Petersburg werd toch niet voor niets ‘venster op Europa’ genoemd?

De museumdirectie van de Petrus-en-Paulusvesting stelde een deel van de kazematten ter beschikking, waar in vroeger eeuwen beroemde Russische denkers, schrijvers en politici vanwege hun revolutionaire overtuigingen opgesloten hadden gezeten. Hier zat Lenins oudere broer Aleksander gevangen, voor hij in 1887 op eenentwintigjarige leeftijd ter dood werd veroordeeld vanwege zijn deelname aan de (mislukte) moordaanslag op tsaar Aleksander III. Ook de revolutionaire schrijver Fjodor Dostoevski had hier zijn doodvonnis gehoord, maar had op het laatste moment gratie gekregen en was naar Siberië gestuurd. De Russische schrijver Nikolaj Tsjernysjevski had hier in gevangenschap zijn beroemde roman *Wat te doen?* neergepend, en Michail Bakoenin, Maxim Gorki en Lev Trotski hadden op het eiland straffen uitgezeten vanwege hun revolutionaire ideeën. Volgens Russische historici liggen er op en rond deze ‘Russische Bastille’ mogelijk nog honderden, zo niet duizenden gevangenen begraven, geëxecuteerd tijdens Stalins Rode Terreur.

Vele decennia later leken die inktzwarte verhalen definitief tot het verleden te behoren. We bouwden een podium op het strand van de vesting, organiseerden een kunstexpositie en een poetryslam in de kazematten. We dronken Baltika-bier en rookten Pjotr 1-sigaretten – de goedkoopste soort. Russische dagjesmensen keken verwonderd naar onze activiteiten, maar lieten hun reserves varen zodra een Armeens-Duits-Russische rockband het podium betrad, wier psychedelische nummers tot in de verste vertrekken van het Winterpaleis te horen waren.

Die maanden begin 2005 vormden mijn eerste langdurige kennismaking met Rusland, het land waarvoor ik als kind een grote fascinatie had opgevat. Het was de tijd dat de voormalige КГВ'er Vladimir Poetin Rusland steeds steviger in zijn greep kreeg, de mediavrijheid werd ingeperkt, de corruptie allengs geraffineerder en de Russische veiligheidsdiensten hun macht steeds verder uitbouwden. Met ieder jaar dat verstreek, werd de staat sterker en werden de burgers zwakker. Maar optimisme was er ook: het land moderniseerde, de Russen werden rijker, ze reisden de wereld over en de mogelijkheden van het kapitalisme leken onbegrensd.

In 2006, een jaar na ons festival op het Petersburgse strand, werd de Russische *Novaja Gazeta*-journalist Anna Politkovskaja vermoord. Ze werd doodgeschoten in de hal van haar flat in het centrum van Moskou. Met haar gedetailleerde verslagen over de bloedige oorlogen in Tsjetsjenië en de keiharde onderdrukking van de bevolking, had Politkovskaja de wereld de zwartste kanten van Rusland getoond. Haar reportages bezorgden mij als student de koude rillingen, maar ze inspireerden ook. Net als het werk van ontelbaar veel andere moedige Russen, die streden tegen het regime van Poetin en dat met hun leven, of met hun vrijheid, moesten bekopen.

In plaats van vooruit ging Rusland achteruit: terug naar het verleden van politieke gevangenen en donkere kazematten. De rechtspraak werd onder controle van het Kremlin gebracht, de verkiezingen steeds openlijker gemanipuleerd. Andersdenkenden, buitenlanders en minderheden werden verdacht gemaakt, de media nog verder aan banden gelegd. Maatschappelijke organisaties werden verboden en honderden activisten, journalisten en politici belandden in de gevangenis. Steeds schaamtelozer bemoeide Poetin zich met de politiek in de omringende regio, met als dieptepunt in 2014 de oorlog in Oekraïne. Een oorlog die is

uitgemond in het grootste en bloedigste conflict op het Europese continent sinds de Tweede Wereldoorlog.

In 2021 boog een speciale Doemacommissie zich over het werk van enkele buitenlandse ngo's en 'langdurige, destructieve activiteiten' waargenomen op Russisch grondgebied. De Deutsch-Russischer Austausch, de organisatie waar ik vijftien jaar eerder in Sint-Petersburg stage had gelopen, werd beschuldigd van 'inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van Rusland' en verboden. Aan het eind van dat jaar volgde de sluiting van Memorial, de belangrijkste mensenrechtenorganisatie van het land.

Dit boek vormt de weerslag van de jaren die ik in verschillende hoedanigheden in Rusland heb doorgebracht. Een groot deel ervan is gebaseerd op de artikelen, interviews en reportages die tussen januari 2021 tot aan mijn noodgedwongen vertrek in de zomer van 2023 zijn verschenen in de Nederlandse krant *NRC*. Daarnaast heb ik geput uit mijn persoonlijke ervaringen, vriendschappen, ontmoetingen en reizen in Rusland en de omliggende regio, en natuurlijk de vele boeken en rapporten die de afgelopen jaren over Rusland zijn verschenen. Mijn verblijf werd onherroepelijk getekend door de Russische invasie van Oekraïne op 24 februari 2022, door de repressie en de censuur. Een periode waarin ik van vrienden en collega's bijna dagelijks de vraag kreeg: 'Waarom gaan de Russen de straat niet op tegen de oorlog en tegen Poetin?' Dit boek is een poging antwoord te geven op die vraag.

Het eerste deel is getiteld 'Oorlog' en beschrijft de opmars naar, en het begin van de Russische invasie van Oekraïne op 24 februari 2022 en de impact van de sancties en de censuur. In deel twee, 'Protest', staan de Russische protestbeweging en de opkomst van oppositieleider Aleksej Navalny centraal, die in februari 2024 stierf in een Russisch strafkamp aan de poolcirkel. Het laatste deel is getiteld 'Chaos' en vertelt aan de hand van

reportages en ontmoetingen ver buiten Moskou het verhaal van de uitbuiting van de Russische regio's door de centrale regering.

Bij verschijnen van dit boek is de Russische oorlog in Oekraïne nog lang niet ten einde en zit Vladimir Poetin nog stevig in het zadel. Hoe en wannéer de oorlog zal eindigen, hangt grotendeels af van de bereidheid van westerse bondgenoten om de Oekraïners in hun strijd tegen Rusland te steunen met wapens en geld. Maar zelfs als de wapens op een dag zwijgen, zal de wereld nog decennia moeten leven met de gevolgen. Hopelijk komen er tribunalen tegen de oorlogsmisdadigers en zullen de Oekraïners, maar ook de Russen, kunnen beginnen met het verwerken van hun trauma's.

Waar Oekraïners eensgezind strijden voor een toekomst in vrijheid en veiligheid, raakt die van de diep verdeelde Russen steeds verder uit het zicht. Juist daarom is het volgens mij cruciaal dat we de ontwikkelingen in Rusland op de voet blijven volgen en ons niet laten meeslepen door haat, propaganda en desinformatie. Helaas is de onafhankelijke journalistiek in Rusland bijna volledig de nek omgedraaid, zitten tientallen journalisten gevangen en zijn er nog maar weinig buitenlandse correspondenten om de gebeurtenissen uit de eerste hand te verslaan. Mede daarom dit boek: als een persoonlijke, uiteraard onvolledige poging een bijdrage te leveren aan onze kennis over het land dat fascineert en tegelijk zo veel angst inboezemt.

I
OORLOG

Het is donderdag 24 februari 2022 en buiten nog pikdonker als mijn telefoon gaat. In halfslaap neem ik op. Aan de andere kant van de lijn klinkt de stem van Andrej. ‘Je moet nu opstaan. Het is begonnen,’ zegt hij en hij verbreekt de verbinding. Ik kijk op de klok. Het is 5.00 uur ’s ochtends. Twee dagen eerder ben ik aangekomen in het Zuid-Russische havenstadje Taganrog aan de Zee van Azov, nog geen zestig kilometer van de Oekraïense grens; daar waar de Donbas begint en waar het al jaren oorlog is. Ik kijk een beetje beduusd naar mijn telefoon en ik beseft dat dit het moment is dat de wereld al maanden vreest: de Russische invasie van Oekraïne is begonnen.

Dan dringt het door tot mijn slaperige hoofd dat het ook de reden is waarom ik in een hotelbed lig en niet thuis in Moskou. Ik ben meteen klaarwakker en spring uit bed. Ik schiet mijn kleren aan en prop mijn laptop, opladers en de weinige spullen die ik verder nog bij me heb in mijn kleine rugzak. Snel loop ik door de tuin met appelbomen naar de lobby van het hotel. Het eerste daglicht gloort, er staat een gure wind. Als ik in de lobby aankom, is het eerste wat ik zie het ronde, bleke hoofd van de Russische president Vladimir Poetin op een groot televisiescherm aan de muur. Zijn gezicht vult bijna het hele scherm en staat op onweer. Links en rechts van zijn bureau staan twee grote Russische vlaggen.

Dan zie ik Andrej geknield op de grond. Samen met twee Franse collega’s van persbureau AFP is hij druk bezig camera’s en

andere apparatuur in tassen te pakken. Andrej is een geweldige fotograaf en een goede vriend, met wie ik een paar mooie reizen heb gemaakt. Helaas had zijn vaste opdrachtgever AFP hem al voor deze opdracht gekaapt, dus was ik alleen afgereisd naar Taganrog om verslag te doen van de gespannen situatie. En nu tref ik hem hier stomtoevallig in dit hotel aan de grens. We omhelzen elkaar, wensen elkaar succes en dan haast hij zich naar buiten waar de grauwe ochtend gloort. In Amsterdam is het nog nacht, toch bel ik mijn chef. ‘De oorlog is begonnen,’ zeg ik. Ook zij is meteen wakker.

Ik bestel een kop koffie en kijk om me heen in de vrijwel lege lobby. Aan een van de tafels herken ik mijn Britse collega Marc, correspondent voor de *Times* en *Sunday Times*, in een zwarte hoody achter zijn laptop. Een paar maanden eerder waren we in hetzelfde gammele propellervliegtuig via de diamantmijnen van Mirny naar de Siberische republiek Jakoetië gevlogen, om daar verslag te doen van de enorme bosbranden die grote delen van Siberië in de as dreigden te leggen. ‘Hé Eva, jij ook hier?’ zegt hij afwezig als hij me in de gaten krijgt. Dan gaan zijn ogen snel weer naar zijn computer, zijn vingers hameren op het toetsenbord. ‘Sorry man. Mijn artikel moet af,’ mompelt hij verontschuldigend. ‘Ik ben hier al een paar dagen. *It looks pretty bad.*’

Echt verrast hoeven we op deze vroege ochtend niet te zijn over de gebeurtenissen. Al maanden wordt door militair deskundigen, politiek analisten, presidenten en journalisten geschreven, gesproken en gespeculeerd over een mogelijke Russische aanval op Oekraïne. En al maanden volgen we de Russische troepenmacht, die zich voor het oog van de wereld op onheilspellende wijze samentrekt aan de grenzen met Oekraïne en Belarus. Ook bij ons in Moskou zijn de Russische militaire bedoelingen die weken het gesprek van de dag met Russische, Oekraïense en Europese colle-

ga's. Wat als het allemaal geen bluff is? Wat als Rusland daadwerkelijk besluit om Oekraïne binnen te vallen? Krampachtig lopen we de mogelijke scenario's door. We breken onze hersenen over de vraag waarom de Amerikaanse inlichtingendiensten niet meer bewijs delen voor de ophanden zijnde Russische aanval, waarvan zij zo zeker lijken. Alle rode vlaggen en alarmsignalen ten spijt lijkt bijna niemand te kunnen geloven dat het Kremlin echt zal besluiten tot een grootschalige invasie. Poetin mag zich dan steeds vreemder en agressiever gedragen, hij is niet gek. Toch?

Ook de Oekraïners zijn die dagen sceptisch over de oorlogsdreiging. Uit alle macht probeert de Oekraïense president Volodymyr Zelensky zijn bevolking gerust te stellen en de maatschappelijke en economische onrust te temperen. De Oekraïense economie is na het begin van de oorlog en de annexatie van de Krim in 2014 al flink gekrompen en de politieke, humanitaire en economische gevolgen van een frontale aanval lijken niet te overzien. De Amerikanen lijken echter weinig vertrouwen te hebben in Zelensky's leiderschap. 'Heel veel mensen dachten dat ik overdreef,' zou de Amerikaanse president Joe Biden enkele maanden na de invasie zeggen op een donorbijeenkomst in Los Angeles. 'Maar ik wist dat wij over de informatie beschikten om ons vermoeden te onderbouwen. Poetin zou de grens overgaan. Er was geen twijfel over mogelijk, en Zelensky wilde het niet horen, en veel andere mensen ook niet.' Bidens openhartigheid leidde tot ergernis in Kyiv, dat de Verenigde Staten ervan beschuldigde te weinig te hebben gedaan om Poetin af te schrikken.

Volgens de CIA zouden de Russen van plan zijn om Oekraïne binnen te vallen en van twee kanten de hoofdstad in te sluiten. Eén troepenmacht zou Kyiv vanuit het noordoosten naderen, terwijl een andere vanuit westelijke richting zou opmarcheren via de zompige, radioactieve moerassen van de verlaten kerncentrale van Tsjernobyl. Volgens Russische schattingen zouden

ze de Oekraïense hoofdstad binnen drie tot vier dagen kunnen innemen. Daarna zouden speciale Russische eenheden de Oekraïense president Zelensky opsporen en afzetten om daarna een pro-Russische marionettenregering te installeren. Kort na de invasie onthult *The Times* dat honderden leden van het mysterieuze Wagner-huurlingenleger bij de operatie zijn betrokken. Aan hen de taak om president Zelensky en andere leden van het Oekraïense politieke establishment op te sporen en uit te schakelen – uiteraard tegen een riante vergoeding. Met de woorden ‘ik heb wapens nodig, geen lift’ slaat Zelensky het Amerikaanse aanbod af voor een ontsnapping naar het buitenland. Hij kent zijn land beter dan de Russen. Volgens een gelekt rapport van de Russische federale inlichtingendienst FSB zijn de Oekraïners al jaren diep ongelukkig met de pro-Europese koers die hun land na de Maidanopstand eind 2013 heeft genomen. Volgens de Russen zouden zij opgelucht ademhalen wanneer zij eindelijk bevrijd zouden worden van het Oekraïense ‘nazi-juk’ en de Russische soldaten uitzinnig van vreugde in de armen vallen.

Het liep anders.

*

Een week voor de invasie waren de gebeurtenissen in een stroomversnelling geraakt. Op 18 februari hadden de leiders van Donetsk en Loehansk, de twee separatistische provincies die zich in 2014 eenzijdig van Oekraïne hadden afgescheiden, de Russische regering in Moskou om militaire hulp gevraagd vanwege een ophanden zijnde ‘aanval’ van het Oekraïense leger. Per videoboodschap hadden de twee leiders, Denis Poesjilin en Leonid Pasesjnik, een evacuatiebevel uitgevaardigd aan de bevolking van Donetsk en Loehansk. Mannelijke inwoners in de gevechtsleeftijd werden gemobiliseerd. Vrouwen, kinderen en ouderen

werden gesommeerd het gebied zo snel mogelijk te verlaten. Wie dat weigerde, werd daartoe gedwongen. Zo was er in de Donbas een mensenstroom op gang gekomen die zich vanuit Oekraïne in auto's en bussen naar de Russische grens bewoog.

Daarna ging het snel. Op 21 februari, drie dagen voor de invasie, erkende Poetin in een tv-speech de onafhankelijkheid van de twee afvallige provincies en waarschuwde hij de wereld voor een militaire escalatie.

Vanuit Moskou hadden wij, correspondenten van tientallen westerse media, de gebeurtenissen op de voet gevolgd. In welke mentale staat de Russische president op dat moment verkeert, werd duidelijk tijdens een op televisie uitgezonden bijeenkomst van de Russische Veiligheidsraad in het Grote Kremlinpaleis, niet ver van mijn Moskouse appartement. Gezeten aan een wit bureau in de blauw-witte Catharinazaal tekende Poetin voor de onafhankelijkheid van de twee Oekraïense republieken en riep hij de leden van zijn Veiligheidsraad naar voren om voor de camera's hun steun voor de onafhankelijkheid van Donetsk en Loehansk uit te spreken. Een voor een waren ze naar voren gekomen: buitenlandminister Sergej Lavrov, chef-staf Dmitri Kozak, het hoofd van de Federale Inlichtingendienst FSB Aleksander Bortnikov, defensie-minister Sergej Sjojgoe, vicevoorzitter van de Veiligheidsraad Dmitri Medvedev (tevens oud-president en oud-premier), Doemavoorzitter Vjatsjeslav Volodin, senaatsvoorzitter Valentina Matviejenko, secretaris van de Veiligheidsraad Nikolaj Patroesjev, premier Michail Misjoestin. Om beurten dienden zij te verklaren dat de NAVO de Russische verzoeken tot 'terugtrekking' uit Oekraïne aan haar laars heeft gelapt, dat de onderhandelingen met Kyiv ondanks intensieve Russische inspanningen zijn doodgelopen en dat Rusland niet anders kan dan de onafhankelijkheid van de volksrepublieken DNR en LNR te erkennen om de veiligheid van de bevolking daar te garanderen.

De plechtige bijeenkomst heeft meer weg van een slecht toneelstuk dan van besluitvorming op het hoogste niveau. Tot overmaat van ramp heeft een van de aanwezigen zijn huiswerk niet goed gedaan. In plaats van de onafhankelijkheid van Donetsk en Loehansk te erkennen, staat Sergej Narysjkin, de chef van de buitenlandse inlichtingendienst SVR, te trillen als een rietje. Hij is op van de zenuwen, struikelt over zijn woorden en spreekt zich dan per ongeluk uit voor de opname van de Oekraïense gebieden in de Russische Federatie, in plaats van voor hun onafhankelijkheid. Dat was niet de bedoeling en schamper wijst Poetin de bevende man terecht. ‘Wilt u aansluiting of erkenning? Wees duidelijk! Ja of nee?’ snauwde Poetin de lijkbleke Narysjkin toe. Pas toen die zijn fout stotterend had rechtgezet, mocht hij het toneel verlaten. De verbijsterende voorstelling gaf de wereld een zeldzaam inkijkje in de verhoudingen achter de dikke muren van het Kremlin. Dat Poetin zijn kring vertrouwelingen strak aan de leiband hield, was bekend. Maar niemand die doorhad hoe gespannen de verhoudingen werkelijk waren.

22 februari

Direct na de vreemde vertoning in het Kremlin heb ik vliegensvlug een ticket naar Rostov aan de Don geboekt, waar de legerstaf van het zuidelijke militaire district van de Russische Federatie is gevestigd. Van mijn collega en goede vriend Andrej heb ik het nummer gekregen van een betrouwbare taxichauffeur, die erin toestemt me naar Taganrog te rijden, niet ver van de Oekraïense grens. Als ik de aankomsthal uit loop, zie ik Nikolaj nonchalant tegen zijn wagen geleund staan. Hij is een wat slungelige veertiger met laconieke pretoogjes en een knauwend zuidelijk accent. Ik leg hem uit dat ik nog diezelfde avond zo dicht mogelijk bij de grens met Oekraïne wil komen om daar met de mensen te spre-

ken die al dagen vanuit de ‘volksrepubliek’ Donetsk de grens met Rusland oversteken. Ik weet uit de Russische staatsmedia dat ze worden opgevangen in de zomerkampen en kusthotels die in de wintermaanden leegstaan. ‘Prima, je zegt het maar,’ lacht Nikolaj joviaal. Ik stap in zijn auto en we vertrekken.

Bij de invallende schemering rijden we westwaarts over de snelweg om na Taganrog op een slingerende kustweg te belanden, die via drassige velden en kleine dorpjes in de richting voert van de Oekraïense grens. Om de zoveel kilometer minderen we vaart, draaien we onze raampjes naar beneden om aan voorbijgangers te vragen waar de ‘vluchtelingen’ uit de Donbas worden opgevangen. Ik weet niet goed of vluchtelingen de juiste term is, want uit alles blijkt dat de exodus door de autoriteiten kunstmatig in gang is gezet om een Oekraïense militaire escalatie te veinzen. De inwoners van de kuststreek halen hun schouders op over zulke vragen. Al jaren wordt er in hun achtertuin een oorlog gevoerd en ongeacht de taal die ze spreken, Oekraïens of Russisch, zien ze de inwoners van de Donbas als burens en hun streekgenoten.

De mensen die we onderweg spreken, blijken nogal nuchter tegenover de mogelijkheid van oorlog te staan. Het verbaast me niet. Al acht jaar is het oorlog in deze streek, al acht jaar is het tussen de Russische stad Rostov en de Oekraïense Donbas een komen en gaan van militaire voertuigen en worden de inwoners in deze streken met anti-Oekraïense propaganda om de oren geslagen. Veel mensen hebben de balans al opgemaakt: hun levens zijn verwoest en het lijkt er niet op dat er op enig moment een einde zal komen aan het geweld. Beter gewoon proberen door te leven. En waarom zou je je bemoeien met de grote geopolitiek? Dat geeft alleen maar problemen en in Moskou zullen ze tenslotte wel weten wat het beste is. Wie er anders over denkt, kan vertrekken naar Oekraïense zijde.

Bij het vallen van de avond stoppen we voor een winkeltje langs

de weg, waar twee oude mannen in het donker zitten te roken. De mannen grijnzen als ik uit de auto stap en ze aanspreek. ‘Oorlog? Zover zal het heus niet komen,’ zegt de ene man met een dik zuidelijk accent. Hij heet Aleksander en heeft een carrière achter de rug als directeur van de plaatselijke viskolchoze. Aleksander gelooft er geen bal van dat de Oekraïners aan de andere kant van de grens van plan zouden zijn Rusland aan te vallen. ‘Zegt u nou zelf, welke reden hebben de Oekraïners om oorlog met ons te willen voeren? En als ze dat toch van plan zijn, dan zullen wij ze vernietigen!’ Zijn kameraad naast hem op het bankje knikt instemmend. ‘Over een paar dagen zijn alle vluchtelingen uit de Donbas weer veilig thuis, let op mijn woorden. Ze zijn toch onafhankelijk nu? Rusland heeft ze erkend. En niet alleen Rusland, ook Venezuela, Nicaragua en Cuba!’

Ik laat de mannen zitten en stap het kleine winkeltje binnen. Daar zit een jonge vrouw achter de toonbank met naast zich een jongetje van een jaar of zes. Ze heet Tatjana en ze heeft de oorlogsspeech van Poetin die ochtend niet gezien. Ze heeft wel meegekregen dat Rusland de Oekraïense buurregio’s heeft erkend en dat inwoners vandaar massaal de grens met Rusland oversteken. Tatjana vertelt me over haar kennissen in Donetsk en in de dorpen wier huizen vernietigd zijn door het jarenlange oorlogsgeweld. Op mijn vraag wanneer dat precies is gebeurd, antwoordt ze aarzelend. ‘Die Oekraïense bombardementen op de Donbas, dat gebeurt nú toch allemaal? Zij hebben het conflict opgestookt en gewone mensen en kinderen zijn er het slachtoffer van!’ Als ik haar vraag wie ze precies bedoelt met ‘zij’ – Russen of Oekraïners? – roept ze in verwarring uit: ‘Hoe kan ik weten wie daar vecht met wie?’ Ze vreest voor haar eigen veiligheid en die van haar zoontje, naast haar achter de toonbank. ‘Wij nemen de mensen uit Donetsk en Loehansk hier nu wel op, maar wie zal óns straks opnemen als wij moeten vluchten? Waar kunnen wij naartoe?’ Ik zeg

dat ik het niet weet. Ik wens haar sterkte, koop een flesje water en ga naar buiten, waar Nikolaj geduldig op me staat te wachten.

We rijden verder en komen na een tijdje bij het omheinde zo-merkamp dat ik op de kaart heb gevonden. SPOETNIK staat er in vrolijke letters op het hek. Hier worden de vluchtelingen uit de Donbas opgevangen, las ik in de plaatselijke media. Door de verlichte ramen zie ik vrouwen en kinderen op stapelbedden zitten, koffers en tassen om zich heen verzameld. Ik loop naar de ingang, maar de bewakers willen geen journalisten binnenlaten, laat staan Europese. ‘Gaat u naar onze meerderen om een speciaal verzoek in te dienen,’ zegt de man bij het hek die me achterdochtig gadeslaat. Ik loop naar de achterkant van het gebouw, waar ik door het hek twee oude vrouwen aanspreek. Ze hebben hun kleinkinderen aan de hand en lopen rondjes over een pleintje. Als ik zachtjes roep of ze even willen komen praten, komen ze zonder te aarzelen direct naar het hek gelopen. De zeventigjarige Ljoebov en haar buurvrouw Irina blijken afkomstig uit Donetsk en hadden opdracht gekregen de stad onmiddellijk te verlaten vanwege een, zo was hun verteld via de propagandazenders van de plaatselijke autoriteiten, ophanden zijnde Oekraïense aanval. Toen ze president Poetin vervolgens hadden horen zeggen dat Rusland de onafhankelijkheid van de DNR en LNR zou erkennen, had Ljoebov gehuild van pure vreugde. ‘Acht jaar hebben we op dit moment gewacht! Maar Rusland heeft ons niet in de steek gelaten.’ Ik schrijf alles op en wens de vrouwen sterkte. Ik stap in de auto en vraag Nikolaj of hij me terug wil rijden naar de stad, zodat ik een hotel kan zoeken. Die nacht begint de oorlog.

23-24 februari

‘Geachte burgers van Rusland, beste vrienden,’ zo was de Russische president Poetin zijn nachtelijke tv-toespraak begonnen.

Zijn handen omklemmen het tafelblad van een groot houten bureau. Achter hem staan twee uit de kluiten gewassen Russische vlaggen, naast hem drie ouderwetse telefoons met krullende bedrading. Zijn priemende, zelfverzekerde blauwe ogen kijken me aan en dwars door me heen. Met een stem vol ingehouden woede zegt hij: ‘Deze nacht acht ik het noodzakelijk nogmaals te spreken over de tragische gebeurtenissen in de Donbas en over belangrijke vraagstukken die de veiligheid van Rusland moeten garanderen.’ Wat volgt is een duister verhaal waarin de president van Rusland uitweidt over ‘cynische’, westerse leugens. Over de ‘onstillbare honger’ van de NAVO oostwaarts. Over een ‘junta van neonazi’s’ in Kyiv, die het Oekraïense volk in zijn verdorven greep houdt en het land leegrooft. Niet Rusland, maar Oekraïne zal volgens Poetin verantwoordelijk zijn voor iedere vorm van bloedvergieten. Zijn woorden sluiten naadloos aan bij de donderspeech die hij enkele dagen eerder had gehouden en waarin hij had verklaard dat Oekraïne feitelijk nooit enig bestaansrecht had gehad. ‘De oorlogsmachine beweegt voorwaarts en bereikt onze grenzen. Wie probeert ons dwars te zitten, moet weten dat de consequenties van een aard zullen zijn zoals jullie nog nooit hebben gezien. Wij zijn op alles voorbereid, alle beslissingen zijn al genomen.’ De president van Rusland neemt vreemd klinkende woorden in de mond als ‘demilitarisering’ en ‘denazificering’, hij spreekt van ‘volkerenmoord’ op de inwoners van de Donbas en van ‘mishandelingen’ door het Kyivse regime. Hij houdt zijn landgenoten dwingend voor dat nu de tijd gekomen is om hun diepe liefde voor het moederland te tonen. Dan gaat de televisie op zwart.

Enigszins lamgeslagen kijk ik naar het scherm. Dan maakt een lichte paniek zich van me meester. Ik pak mijn telefoon en begin in het wilde weg app- en Facebook-berichten te versturen aan kennissen en vrienden in Kyiv, Odesa en in Lviv. ‘Wat is er bij

jullie aan de hand? Zijn jullie oké? Kunnen jullie vluchten? Heb je genoeg geld?’ app ik de een na de ander. Mijn telefoon piept terug. Er verschijnt een bericht op het scherm van mijn collega en vriend Pavlo uit Kyiv, met wie ik in Oekraïne en in de Donbas al vele fantastische avonturen heb beleefd. Jaren terug, de oorlog was net een jaar bezig, waren we elkaar ’s nachts in een oude, tot nachtclub omgetoverde fabriek aan de rand van Kyiv tegen het lijf gelopen. In de jaren die volgden maakten we reizen en startten we met Nederlandse subsidie een project om de noodlijdende Oekraïense media te moderniseren. We bedachten een talkshow voor vluchtelingen uit de Donbas, die op televisie werd uitgezonden, en ten tijde van het Oekraïnerferendum nodigde hij me uit als gast in zijn radioprogramma om te vertellen hoe Nederlanders dachten over zijn land. Avonden brachten we door in de Outpub, zijn favoriete sportcafé tegenover het circus van Kyiv, waar hij een gepersonaliseerde bierpul had. Thuis bij Pavlo en Lena, hun twee kinderen en twee reuzenkatten leek het altijd feest.

Nu lijkt die mooie, rustige tijd definitief voorbij. Ik vraag Pavlo wat hij van plan is te doen als de Russen komen. Hij schrijft dat hij en Lena met hun dochter bezig zijn hun spullen te pakken om de stad te verlaten naar een veiliger plek, waar hij en Lena hun werk kunnen voortzetten, dat nu belangrijker is dan ooit. Zijn zoon peinst er niet over om Kyiv aan de Russen over te leveren en sluit zich aan bij een haastig opgerichte burgermilitie om de stad te beschermen. Het is geen toeval dat het begin van de invasie samenvalt met de Dag van de Verdediger van het Vaderland, de Russische feestdag die ieder jaar op 23 februari wordt gevierd. Het is de dag waarop Russische mannen als verdedigers van het vaderland en huis en haard door het Kremlin op een voetstuk worden gezet. Poetin had die dag bloemen gelegd op het graf voor de Onbekende Soldaat bij het Kremlin en flinke investe-